

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ
ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ**
Οικοδομώντας την αειφόρο ανάπτυξη των αγροτικών κοινωνιών

Δρ. Ε. ΚΑΡΠΟΔΙΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ
Αρχαιολόγος-Εθνογράφος

Αθήνα, 22 Σεπτεμβρίου 2009

Τα έθιμα, οι τελετουργίες και οι διάφορες εκδηλώσεις, που συνδέονται με τον λαϊκό πολιτισμό διαδραματίζουν έναν κεντρικό ρόλο στις κοινωνίες του αγροτικού χώρου. Διαφυλάττουν ζωντανή τη συλλογική μνήμη και καταδεικνύουν με τον πιο εύγλωττο τρόπο τη σύνδεση με την πολιτιστική κληρονομιά, την πολιτιστική ταυτότητα και την κοινωνική και πολιτιστική εξέλιξη.

Οι επιστήμονες¹ συνήθως διακρίνουν τα έθιμα της λαϊκής λατρείας σε δύο μεγάλες κατηγορίες: σε αυτά που συνδέονται με συγκεκριμένες εποχές του έτους (ημερολογιακά ή εποχικά/περιοδικά) και εκείνα που συνδέονται με τον κύκλο της ανθρώπινης ζωής (περιστατικά) την κοινωνική οργάνωση και την εργασία.

Το λαϊκό ημερολόγιο είναι εξαιρετικά σύνθετο, κυρίως γιατί συνδυάζει πολλά και διαφορετικά αλληλένδετα μεταξύ τους συστήματα που συνδέονται με τον κύκλο του έτους, την παραγωγικότητα της φύσης, την ευγονία των ανθρώπων και την ευετηρία. Γι αυτό και οι σημαντικότερες αγροτικές ασχολίες είναι στενά συνδεδεμένες με εορτές του ορθόδοξου ημερολογίου².

Για τις ανάγκες του συγκεκριμένου έργου (Cult Rural) τα έθιμα, οι εκδηλώσεις λαϊκής λατρείας και οι τελετές εξετάστηκαν ανά ομάδες σύμφωνα με τους συμβολισμούς τους αλλά και την ιδιαίτερη σημασία που έχουν για την κοινότητα, την επιβίωση και την ανάπτυξή της.

Η έρευνα αποτελείται από τρία μέρη.

1. Στο πρώτο μέρος γίνεται μια σύντομη παρουσίαση του πολιτιστικού και ιστορικού υπόβαθρου μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η πολιτιστική ταυτότητα των αγροτικών κοινωνιών στην Ελλάδα και προσεγγίζονται κομβικές έννοιες, που έχουν σχέση με την πολιτιστική ταυτότητα, τα χαρακτηριστικά και τις εκφράσεις της, και τον τρόπο που αντικατοπτρίζουν όψεις της κοινωνικής ζωής μιας αγροτικής κοινότητας.
2. Το δεύτερο μέρος αφορά στα διάφορα σημάδια και σύμβολα που συνδέονται με εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής και συγκροτούν έναν πολιτιστικό κώδικα, ο οποίος εκδηλώνεται με την αφορμή εθίμων και εκδηλώσεων. Παρουσιάζονται χαρακτηριστικά έθιμα και εκδηλώσεις λαϊκής λατρείας, τα οποία έχουν παρόμοια ή

¹ Βλ. σχετικά Γεωργίου Α. Μέγα, *Εισαγωγή εις την Λαογραφία*, Αθήνα, 1972, (β' εκδ.) σσ. 234-239 και http://www.culturall.net/en/publi_results.php, όπου και δημοσιεύεται η πλήρης έρευνα, που διεξήχθη στο πλαίσιο της Θεματικής Ενότητας 3 του έργου CULT RURAL.

² Όλα τα δημοσιεύματα και οι εκδόσεις για τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό περιλαμβάνουν ειδικές αναφορές στα ελληνικά αγροτικά έθιμα, βλ. μεταξύ άλλων, Δημ. Σ Λουκάτου, *Χριστουγεννιάτικα και των Γιορτών*, Αθήνα 1984, *Πασχαλινά και της Άνοιξης*, Αθήνα 1988, Γεωργίου Α. Μέγα, *Ελληνικά εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας*, Αθήνα 1963 (εκδ. Β) κ.ά.

και κοινά σύμβολα έκφρασης. Η παρουσίαση περιλαμβάνει τέσσερις θεματικές ομάδες: Αποτροπαϊκά έθιμα, της Γονιμότητας και αναζωογόνησης της φύσης, Έθιμα εκστατικής λατρείας και Διαβατήρια Έθιμα .

3. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα και οι παρατηρήσεις που συνδέονται με τη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών κοινωνιών, όπως προέκυψαν όχι μόνον από την ελληνική έρευνα αλλά και από τις υπόλοιπες χώρες (Πολωνία, Βουλγαρία) που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη θεματική ενότητα του έργου CULT RURAL.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την ελληνική μελέτη ήταν ένας συνδυασμός της παραδοσιακής εθνογραφικής/λαογραφικής έρευνας αλλά και εκείνης των λοιπών κοινωνικών επιστημών. Η έμφαση δόθηκε όχι τόσο στην παρουσίαση των διαφόρων εθμικών εκδηλώσεων, αλλά κυρίως στην ερμηνεία τους και στο ρόλο τους στις σύγχρονες κοινωνίες της υπαίθρου. Για το σκοπό αυτό από τα έθιμα επελέγησαν εκείνα που παρουσιάζουν αντοχή στο χρόνο και παράλληλα εκφράζουν βαθύτερες κοινωνικο-πολιτικές σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινότητας.

Για τις ανάγκες του έργου επελέγησαν έθιμα από την Βόρειο Ελλάδα, που παρουσιάζουν παραδόσεις και πρακτικές από τις παλιότερες γενιές και συνεχίζουν να τελούνται έως σήμερα από κοινωνικές ομάδες των αγροτικών περιοχών. Ο κύριος στόχος δεν ήταν να γίνει μία περιγραφική παρουσίαση, αλλά να προβληθούν τα στοιχεία εκείνα που δίνουν τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε και να κατανοήσουμε την πλούσια εθμική συμπεριφορά των κατοίκων της υπαίθρου.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ.

Όπως είναι γνωστό, η Ελλάδα, στο νότιο άκρο της Βαλκανικής χερσονήσου, στο σταυροδρόμι της Ανατολής με τη Δύση, έχει να επιδείξει μια μακραίωνη πολιτιστική παράδοση που έχει αποτυπωθεί τόσο στο τοπίο της υπαίθρου όσο και στη μνήμη των ανθρώπων των αγροτικών κοινωνιών.

Οι αγροτικές περιοχές, ιδίως εκείνες του Βορρά (Ηπειρος, Μακεδονία, Θράκη) συνέβαλαν καθοριστικά στην πολιτισμική εξέλιξη. Κατοικώντας αιώνες τώρα οι Έλληνες στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, μιλώντας μια γλώσσα που έχει φυσικά εξελιχθεί από την αρχαιότητα, συνεχίζουν, κυρίως στις αγροτικές περιοχές, να επιδίδονται στις ίδιες ή παρόμοιες παραδοσιακές εθμικές εκδηλώσεις. Έθιμα, που χρονολογούνται από την αρχαιότητα, σημάδια και σύμβολα που εμφανίζονται σε διάφορες περιπτώσεις, κυρίως κατά τη διάρκεια εορταστικών εκδηλώσεων, και που συνδυάζουν χριστιανικά με

προχριστιανικά στοιχεία, αντικατοπτρίζουν την πολυπρόσωπη και πολυεπίπεδη πολιτιστική ταυτότητα των αγροτικών περιοχών και ρυθμίζουν τις κοινωνικές πρακτικές της καθημερινής ζωής.

Καθοριστικός είναι ο ρόλος των **αποτροπαϊκών εθίμων** (αποτρεπτικά του κακού και προστατευτικά από τα κακά πνεύματα), που τα συναντάμε σε όλες τις αγροτικές κοινότητες και είναι ίσως από τα παλαιότερα στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού. Λαμβάνουν χώρα στις κρίσιμες περιόδους του χρόνου –κατά το χειμερινό ηλιοστάσιο και την περίοδο που η βλάστηση αφυπνίζεται την Άνοιξη– ως μια αντίδραση στις φθοροποιές δυνάμεις που συχνά απειλούν την ίδια την ύπαρξη του ατόμου. Σ' αυτό τον κύκλο ανήκουν και οι μεταμφιέσεις, τόσο του Δωδεκαημέρου (από τα Χριστούγεννα έως τα Θεοφάνια) όσο και των Απόκρεω.

ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΑΠΟΚΡΕΩ

Οι μεταμφιέσεις της περιόδου των Απόκρεω³ είναι μια αφορμή για τα μέλη της κοινότητας να πανηγυρίσουν, να ψυχαγωγηθούν και να γιορτάσουν μαζί. Απαντώνται σε όλο τον κόσμο, έλκουν την καταγωγή τους στην αρχαιότητα και οι απαρχές τους συνδέονται με μαγικές και δεισιδαιμονικές συνήθειες, για τις κρίσιμες περιόδους του χρόνου –όπως είναι η περίοδος που η βλάστηση αφυπνίζεται την Άνοιξη. Σε πολλές από τις αγροτικές περιοχές εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται διαχρονικά **σύμβολα** – μάσκες, προσωπεία, δέρματα ζώων, φαλλοί, ξύλινα ραβδιά – που μαζί με τις συμβολικές πράξεις και μιμικές κινήσεις (αναπαράσταση γάμου, αρπαγή νύφης, αστεϊσμοί κλπ) συνειδητά ή ασυνείδητα παραπέμπουν σε αρχαϊκές μορφές λατρείας, που αποτελεί και τον πυρήνα των περισσότερων λαϊκών εθιμικών τελετουργιών.

Τα κύρια σύμβολα παραμένουν τα ίδια⁴:

³ Αναφερόμαστε αποκλειστικά σε μεταμφιέσεις που διατηρούν τα παραδοσιακά τους στοιχεία και όχι σε εκείνες που αντλούν επιδράσεις ή και μιμούνται αστικά καρναβάλια.

⁴ Η περιγραφή των μεταμφιέσεων για τη μελέτη του έργου Cult Rural βασίστηκε σε επιτόπια έρευνα που είχαμε διεξάγει στο πλαίσιο ευρωπαϊκών Σεμιναρίων τα έτη 1995 & 1997 στη Νάουσα και στο Σοχό καθώς και σε επιλεγμένη σχετική βιβλιογραφία: Γ.Ν. Αικατερινίδη, *Τα καρναβάλια του Σοχού Θεσσαλονίκης*, Αθήνα: 1984 (ανάτυπο από τα Πρακτικά του Γ΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Αλεξανδρούπολη, 14-18 Οκτωβρίου, 1976). ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 13-23 και dr. E. KARPODINI-DIMITRIADI, *Masquerades during carnival, Ethnography of European traditional cultures-Their role and perspectives in a multicultural world*, Αθήνα 1995 σ. 80 κ.ε & E.KARPODINI-DIMITRIADI, *Les cloches et les masques festives en Grèce, VI Atelier PACT-EURETHNO, Les marqueurs du temps, la cloche; invention européenne du temps compte*, St Martin de Vesubie, 4-9 Avril 1993 και W. Puchner, *The Popular and traditional theatre in the Balkans*, στο Dr E. Karpodini-Dimitriadi (ed), *Ethnography of European traditional cultures-Their role and perspectives in a multicultural world*, Αθήνα 1995, σσ 135-145, περίληψη του έργου του συγγραφέα, *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και τα βαλκάνια*

- ✓ **Μάσκες** με ποικιλία μορφών, που σκοπό έχουν να αποκρύψουν την ταυτότητα του προσώπου, αλλά και να απομακρύνουν τα κακά πνεύματα, τις δυνάμεις του σκότους και να διευκολύνουν την προσέλευση των αγαθών και γονιμοποιών δυνάμεων της Άνοιξης.
- ✓ Μεγάλα **κουδούνια** του κοπαδιού που προσαρτώνται γύρω από τη μέση των μεταμφιεσμένων και που σκοπό έχουν να αποδιώξουν τις βλαβερές δυνάμεις με τον ήχο τους και
- ✓ Δέρματα ζώων τα οποία φορούν οι ομάδες που περιέρχονται στους δρόμους των χωριών και επιδίδονται σε συμβολικές μιμικές πράξεις και κινήσεις.

Οι μεταμφιεσμένοι γνωστοί με διάφορα ονόματα (*Καρναβάλια, Κουδουνάτοι, Κουκούγεροι κλπ*) κυκλοφορούν σε ομάδες, άλλοτε σε οργανωμένο σχήμα (πχ γαμπρός, νύφη κλπ), και άλλοτε με την έμπνευση της στιγμής.

Από τις τοπικές παραλλαγές που παρατηρούνται, και που σε ορισμένες περιοχές συνδέονται με ιστορικά γεγονότα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μεταμφιέσεις της Νάουσας και εκείνες του Σοχού.

Οι μεταμφιέσεις της Νάουσας στη βορειοδυτική Μακεδονία είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εθίμου που έχει τις ρίζες του στην τοπική ιστορική παράδοση. Το έθιμο, γνωστό ως ο χορός του *Γενίτσαρου* και της *Μπούλας* συνδέεται με τη μάχη των κατοίκων κατά των Τούρκων την περίοδο της Τουρκικής κατοχής. Έλκει, όμως, την καταγωγή του από τις αρχαίες τελετές για τον εορτασμό της Άνοιξης. Συμβολικές κινήσεις, χοροί και άλλες μιμικές χειρονομίες απεικονίζουν τις απαρχές του εθίμου, στο οποίο αργότερα κατά τη διάρκεια της εξέλιξής του προστέθηκαν και νέα στοιχεία. Το εντυπωσιακότερο στοιχείο αποτελούν οι **μάσκες** με τις οποίες οι μεταμφιεσμένοι καλύπτουν τα πρόσωπά τους. Φτιαγμένες από κερύ, ολόλευκες, φέρουν χρώματα μόνον στη θέση των φρυδιών, ένα ψεύτικο μουστάκι και πολύ μικρά ανοίγματα στη θέση του στόματος και των ματιών. Σειρές από πλήθος νομισμάτων καλύπτουν το στήθος τους, που παράγουν έναν ιδιότυπο ήχο, όταν οι μεταμφιεσμένοι κινούνται ή χορεύουν. Τα κοστούμια με τα εξαρτήματά τους διακρίνονται για την αυθεντικότητά τους, κατασκευάζονται από ντόπιους τεχνίτες και η παράδοση μεταδίδεται από γενιά σε γενιά. Η μουσική και οι χορευτικές κινήσεις επίσης ακολουθούν την παραδεδομένη μορφή. Η όλη εκδήλωση ακολουθεί συγκεκριμένο τυπικό, εκτελείται από ομάδες στις οποίες παλιότεροι και νεώτεροι πρέπει να ενταχθούν ώστε να εκπαιδευθούν ανάλογα, αφού περιθώρια για αυθορμητισμούς δε υπάρχουν. Ο κύριος στόχος, όπως τονίζουν οι ίδιοι οι κάτοικοι, παραμένει η διαιώνιση

(συγκριτική μελέτη), Αθήνα 1989, όπου και πλούσια βιβλιογραφία, καθώς και Yvonne de Sike, *Fêtes et croyances populaires en Europe, au fil des saisons*, France (Bordas) 1994, σ. 98

του έθιμου ως ένδειξη σεβασμού στην παράδοση της περιοχής, αλλά και ως έκφραση της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας.

Ανάμεσα στις πιο εντυπωσιακές μεταμφιέσεις της περιόδου του Καρναβαλιού είναι αυτές του **Σοχού**, ενός ορεινού χωριού κοντά στη Θεσσαλονίκη. Ξεκινούν το Τριώδιο και κλιμακώνονται τη τελευταία Κυριακή της Αποκριάς και την Καθαρή Δευτέρα. Οι μεταμφιεσμένοι διαφέρουν από εκείνους άλλων περιοχών σε δύο κύρια σημεία: στις μάσκες και τα κουδούνια.

Η **μάσκα** (που ονομάζεται *σαγιάκι*, από το μαύρο μάλλινο υλικό της κατασκευής της) είναι διακοσμημένη με πολύχρωμα γεωμετρικά σχέδια και χάνδρες. Καλύπτει ολόκληρο το πρόσωπο και καταλήγει σε ένα περίεργο κωνικό κάλυμμα του κεφαλιού γεμισμένο με άχυρο - στην ουσία προέκτασή της- επίσης διακοσμημένο με πλούσιες πολύχρωμες χάρτινες κορδέλες, μια ουρά αλεπούς στην κορυφή και αλογότριχες για μουστάκι. Γύρω από τη μέση οι μεταμφιεσμένοι κρεμάνε πέντε μεγάλα βαριά **κουδούνια**, που τα έχουν επιλέξει ειδικά για την περίπτωση. Κρατώντας ένα μακρύ ραβδί ή ένα ξύλινο σπαθί στο ένα χέρι και μια μποτίλια με δυνατό ποτό (ρακί) στο άλλο, τα *Καρναβάλια* τριγυρίζουν στους δρόμους του χωριού κινούμενα ρυθμικά και κάνοντας τα κουδούνια της μέσης τους να παράγουν ένα ιδιαίτερο ήχο. Προσφέρουν σε όσους συναντούν ποτό και ανταλλάσσουν μαζί τους ευχές. Το έθιμο συνδέεται στενά με την παραγωγικότητα των χωραφιών και τη γονιμότητα των κοπαδιών και σ' αυτό συμμετέχει ολόκληρη η κοινότητα.

Μνημονεύουμε, επίσης, και τις μεταμφιέσεις της Σκύρου, που συνδέονται με αρχαιοελληνικές παραδόσεις και παρουσιάζουν εξαιρετική αντοχή στο χρόνο και ευρεία συμμετοχή της κοινότητας.

Ο χαρακτήρας των μεταμφιέσεων του καρναβαλιού και στις άλλες χώρες που συμμετείχαν στο έργο είναι λίγο ως πολύ ίδιος, κυρίως σε ότι αφορά στα σύμβολα - μάσκες και κοστούμια. Αναφέρουμε ενδεικτικά το χαρακτηριστικό έθιμο των Κούκερων στη Βουλγαρία.

Γενικά οι μεταμφιέσεις της περιόδου των Απόκρεω έχουν κυρίως ψυχαγωγικό χαρακτήρα, παρά ταύτα ο συμβολικός χαρακτήρας εξακολουθεί να υπάρχει και βασίζεται σε μακραίωνες παραδόσεις που συνδέονταν με τη βαθιά επιθυμία των κατοίκων να εξασφαλίσουν την ευετηρία και την γονιμότητα της γης και των ανθρώπων. Έλκουν την καταγωγή τους στη Διονυσιακή λατρεία που πρωτοεμφανίστηκε στη Θράκη και τη Μακεδονία και από εκεί εξαπλώθηκε σε όλη την Ελλάδα.

ΕΘΙΜΑ ΕΚΣΤΑΤΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

Αναστενάρια

Από την αρχαία, προχριστιανική, τελετουργική λατρεία του Διονύσου, προέρχεται ένα θρησκευτικό έθιμο που μεταφέρθηκε στα Βαλκάνια από τη Μαύρη Θάλασσα και τελείται σήμερα μόνο στην Ελλάδα (*Αναστενάρια*) και στη Βουλγαρία (*Nestinar*). Στην Ελλάδα το έθιμο⁵ συνδέεται με την εορτή των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (21 Μαΐου) και έχει τις καταβολές του στη ΒΑ Θράκη. Σήμερα τηρείται μόνο σε περιοχές της Αν. Μακεδονίας και κυρίως στα χωριά Λαγκαδάς Θεσσαλονίκης, στην Αγία Ελένη και στην Κερκίνη Σερρών, και αναβιώνουν, επίσης, στη Μελίκη Ημαθίας και στη Μαυρολεύκη της Δράμας, ενώ στη Βουλγαρία στα χωριά της περιοχής *Strandzha*. Το πιο αξιοσημείωτο μέρος του εθίμου παραμένει ο κυκλικός χορός γύρω από τη φωτιά που ανάβεται από ένα μέλος της ομάδας που έχει κληρονομήσει το σχετικό προνόμιο από τους προγόνους του και η πυροβασία πάνω στα κόκκινα καυτά κάρβουνα. Οι Αναστενάρηδες κρατώντας τα *αμανέτια* (μαντήλια) και τις *χάρες* (εικόνες) των Αγίων χορεύουν ασταμάτητα. Με τη συνοδεία μουσικής που ολοένα δυναμώνει και φθάνουν σε κατάσταση έκστασης, βγάζοντας αναστεναγμούς από όπου και η ονομασία του εθίμου. Η πυροβασία ως έσχατο σημάδι αγιότητας του αναστενάρη και η αντοχή των αναστενάρηδων στο κάψιμο, προσελκύει πολλούς επισκέπτες. Πολλοί επιστήμονες, κυρίως ψυχολόγοι, παρατήρησαν το έθιμο για να βρουν μια εξήγηση για αυτή την αντοχή, που παραμένει όμως ανεξήγητη.

Το εκστατικό έθιμο παραπέμπει στους αρχαίους προχριστιανικούς χρόνους και ίσως συνδέεται με ένα συμβολικό δρώμενο θυσίας στη φωτιά.

⁵ Βλ. Γεωργίου Α. Μέγα, *Ελληνικά εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας*, Αθήνα 1979, σ.203 & Η έννοια και ο χαρακτήρ των Αναστεναρίων *Λαογραφία* (29) 1974, σσ. 3-18 καθώς και *Ζητήματα Ελληνικής λαογραφίας*, Αθήνα 1975, και *Αναστενάρια και έθιμα της Τυρινής Δευτέρας εις το Κωστή και τα πέριξ αυτού χωρία της Ανατολικής Θράκης*, *Λαογραφία* 19 (1960-61), σσ 472-534 και Κ. Κακούρη, *Διονυσιακά*, Αθήνα 1963, Γ. Ν. Αικατερινίδη, *Αναστενάρια: Μύθος και Πραγματικότητα*, Αθήνα 1993 (ανάτυπο από τα Σερραϊκά Χρονικά, τ. 11, σσ 179-206) και Β. Πούχγερ, ο.π. σσ 57-60 & 22-223, όπου και αναφορά σε βουλγαρικές μελέτες.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Πασχαλινά έθιμα

Έθιμα και παραδόσεις, που συνδέονται με την Άνοιξη, την Αναγέννηση και την Ανάσταση της φύσης και που ορισμένα έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα, βρίσκουμε και στο Πάσχα, που αποτελεί τη μεγαλύτερη γιορτή για τον Ορθόδοξο κόσμο.

Στην Ελλάδα το Πάσχα –γνωστό και ως *Λαμπρή* αλλά και *Ανάσταση*– ενσωματώνει όχι μόνον το θρησκευτικό περιεχόμενο της Ανάστασης του Χριστού, αλλά αποτελεί και τη μεγαλύτερη ανοιξιάτικη γιορτή που συμβολικά εκφράζει τη χαρά των ανθρώπων για την αναζωογόνηση της φύσης και την έναρξη της δημιουργίας.

Πλήθος είναι τα σύμβολα και οι συμβολικές πράξεις που προσδίδουν το συγκεκριμένο χαρακτήρα στους πασχαλινούς εορτασμούς και παρατηρούνται κυρίως τη Μεγάλη εβδομάδα⁶.

Από τους *αγερμούς* του Λαζάρου, από ομάδες κυρίως κοριτσιών (*Λαζαρίνες*) που αναγγέλλουν την ανάσταση του Λαζάρου και το ανοιξιάτικο ξύπνημα της φύσης, έως το μάζεμα και το πλέξιμο των κλαδιών (*Βάγια*) που θα φέρουν, αφού ευλογηθούν στην εκκλησία, υγεία και ευτυχία στην οικογένεια οι Πασχαλινοί εορτασμοί, αντίθετα από τα Χριστούγεννα, έχουν έντονα το στοιχείο της θηλυκότητας.

Σε όλες τις προετοιμασίες που συνδέονται με τη μεγάλη γιορτή οι γυναίκες διαδραματίζουν ένα πρωταγωνιστικό ρόλο. Η σχεδόν αποκλειστική συμμετοχή των γυναικών συνδέεται με τη γονιμότητα και την ανάπτυξη, αφού είναι αυτές που δίνουν τη ζωή και τη γέννηση.

Άφθονα είναι τα πασχαλινά σύμβολα που συναντώνται σε όλες τις χώρες. Το **αβγό**⁷ είναι το κατ' εξοχήν σύμβολο του Πάσχα. Τα αβγά, και μάλιστα τα κόκκινα, είναι ευρέως διαδεδομένα σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο. Θεωρούμενα ως **πηγή ζωής**, αλλά και **τελειότητας**, συμβολίζουν την ανανέωση της ζωής και την ευετηρία, ενώ το κόκκινο, ένα δυνατό και αποτροπαϊκό χρώμα, συνδέθηκε με αρχαιοελληνικές και προχριστιανικές παραδόσεις (π.χ. θάνατος του Άδωνη⁸, του Άττη⁹ κλπ) αλλά και με το κόκκινο αίμα του

⁶ Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτου, *Πασχαλινά και της Άνοιξης*, Αθήνα 1988

⁷ Για τη συμβολική σημασία και τη χρήση του αβγού βλ. Marie-Christine Anest-Couffin, *Le temps mythique et l'oeuf dans le calendrier populaire grec*, *FACT/EURETHNO: Actes IV*, σσ. 124-132 και Στίλπων Κυριακίδης, *Τα κόκκινα αβγά του Πάσχα*, *Θ' Βυζαντινολογικό Συνέδριο Θεσσαλονίκης, Πεπραγμένα Γ'1957*, σσ. 5-13.

⁸ Πρόκειται για ένα σημιτικό θεό, που λατρεύτηκε στην αρχαία Ελλάδα ήδη από τον 7ο αι. π.Χ και του οποίου τον πρόωρο θάνατο και την ανάσταση γιόρταζαν οι γυναίκες με ειδικές τελετές (*Αδώνια*) την Άνοιξη. Την ιστορία του Άδωνη περιγράφει ο Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις* του. Για το σύγχρονο

Χριστού, ως κύριου μέσου αποτροπής του κακού. Το τσούγκρισμα των κόκκινων αβγών και η ανταλλαγή ευχών (Χριστός Ανέστη, Αληθώς Ανέστη) έχουν χαρακτήρα χαιρετιστήριο αλλά και μαγικό αφού όποιος διατηρήσει ανέπαφο το αβγό του θα εξασφαλίσει και καλή υγεία.

Τα κεριά και τα άνθη θεωρούνται ότι έχουν θαυμαστή δύναμη ενώ συνδέονται και με ταφικά έθιμα που κυρίως τελούνται τη Μεγάλη Πέμπτη και τη Μεγάλη Παρασκευή .

Το **αρνί** παραμένει το παραδοσιακό πασχαλινό φαγητό σε όλο τον Ορθόδοξο κόσμο. Εκκλησιαστικό σύμβολο, ο Αμνός του Θεού σύμφωνα με την Αποκάλυψη, συγκεντρώνει τη δύναμη της νίκης έναντι του θανάτου. Σε όλο τον Μεσογειακό πολιτισμό το αρνί, και μάλιστα το νεογέννητο, είναι η έκφραση της αναζωογόνησης της φύσης την Άνοιξη. Η μοίρα του είναι να θυσιαστεί για να εξασφαλίσει την αναγέννηση.

Επειδή το Πάσχα δεν είναι μόνο μια μεγάλη θρησκευτική αλλά παράλληλα και μια κληρονομημένη αρχαία γιορτή της υπαίθρου, με φυσικό συμβολισμό, συνοδεύεται με γενικότερη ευφορία, μουσική, χορούς και αθλητικά αγωνίσματα, που στόχο έχουν την επίδειξη δύναμης και δεξιότητας καθώς και την προβολή του κοινοτικού πνεύματος. Παρόμοια είναι τα σύμβολα και οι συμβολισμοί στη Βουλγαρία, όσο και στην Πολωνία όπου κυριαρχεί και ένα πασχαλινό γλύκισμα, το επονομαζόμενο “*paska*”.

νεκρολατρικό έθιμο βλ. και Γεωργίου Α. Μέγα, Οι «Αδώνιδος κήποι» των Σερρών, *Α' Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειο-ελλαδικού χώρου. Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1975 ΙΜΧΑ, σσ 183-189.

⁹ Ο Αττις λατρευόταν στην Φρυγία ως θεός της βλάστησης. Προς τιμήν του γινόταν τελετές την Άνοιξη που προσομοιάζουν με εκείνες του Άδωνη, βλ. Sir James George Fraser, *the Golden Bough*, 1922

ΕΡΜΗΝΕΥΟΝΤΑΣ ΤΑ ΑΓΡΟΤΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ

Σύμβολα και συμβολισμοί χρησιμοποιήθηκαν από όλους τους πολιτισμούς ως μέσο για να εκφράσουν οι άνθρωποι στοιχεία της καθημερινής ζωής, αλλά και σημαντικά ουράνια και φυσικά φαινόμενα, διαβατήρια έθιμα, να διηγηθούν την ιστορία του τόπου τους, αλλά και για να ξεπεράσουν τις αντίξοες συχνά συνθήκες στα βουνά και τις πεδιάδες.

Με το πέρασμα του χρόνου πολλά από αυτά τα σύμβολα ενσωματώθηκαν σε διάφορες μορφές καλλιτεχνικής έκφρασης, και απέκτησαν διπλή χρήση όχι μόνον ως αντικείμενα λατρείας και ιστορικής σημασίας αλλά και ως στοιχεία της ζωής της αγροτικής κοινότητας αφήνοντας τα ίχνη τους σε διάφορες εκφράσεις της.

Έτσι ο πολιτισμός αυτών των περιοχών αποτελεί στην ουσία το αποτέλεσμα της συλλογικής ταυτότητας που εκφράζεται μέσω συμβολικών μορφών με τις οποίες οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και εκφράζουν όσα έχουν γι' αυτούς σημασία. δηλ. τις πίστεις, τις πεποιθήσεις τους, τις αξίες και τα βιώματα τους.

Η ζωή στην ύπαιθρο και η καλλιέργεια των αγρών αλλά και οι άλλες ασχολίες της υπαίθρου εξαρτώνται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τη συλλογική προσπάθεια και τη συνεργασία. Οι ειδικές εκδηλώσεις και τελετές επινοήθηκαν από τις αγροτικές κοινότητες όχι μόνον για να κατευνάσουν τα στοιχεία της φύσης αλλά επίσης και να ενισχύσουν τους δεσμούς μεταξύ των μελών της κοινότητας δημιουργώντας μια **συλλογική ταυτότητα** που θα αντικατόπτριζε τους κοινούς στόχους, αλλά κυρίως την ανάγκη για επιβίωση και καλή ζωή.

Για τον λόγο αυτό οι τελετές και εκδηλώσεις κατέχουν κεντρική θέση στις αγροτικές κοινότητες κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινωνικής και πολιτιστικής ταυτότητας. Γι αυτό και πολλές από τις παραδοσιακές εκδηλώσεις εξακολουθούν να τελούνται έως σήμερα έστω και εάν ο αρχικός λόγος ύπαρξης τους έχει εκλείψει.

Όπως προέκυψε από την ελληνική έρευνα, αλλά και από τις έρευνες των χωρών που συμμετείχαν στη θεματική Ενότητα3 του έργου -Βουλγαρία, Πολωνία-, οι εθιμικές εκδηλώσεις κατέχουν μια **κεντρική θέση** στις αγροτικές κοινότητες, είτε πρόκειται για περιπτώσεις που τα έθιμα επιβιώνουν είτε πρόκειται για αναβιώσεις, έστω και αν δεν πραγματοποιούνται για τους ίδιους λόγους, όπως στο παρελθόν. Παρατηρήθηκαν περιπτώσεις που έθιμα ξεχασμένα άρχισαν να αναβιώνουν υπό την επίδραση του φολκλωρισμού (π.χ. παραδοσιακά καρναβάλια, γιορτές της Κούνιας κατά το Πάσχα) είτε για τις ανάγκες του τουρισμού. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι όλες οι εκδηλώσεις παρά το σύγχρονο ψυχαγωγικό χαρακτήρα τους έχουν διαφυλάξει τα αρχικά τους ίχνη. Πάνω από όλα όμως διατηρούν το μαζικό τους χαρακτήρα, δηλ. συμμετέχει σ αυτές όλη η

κοινότητα. Διατηρώντας το τυπικό των διαφόρων εθιμικών εκδηλώσεων οι κάτοικοι αντλούν τη δύναμη συντήρησής τους. Κι από αυτή την άποψη ο «τύπος» μεταβάλλεται σε νέα ουσία.

Όλα τα έθιμα και οι εκδηλώσεις, που παρουσιάζονται αναλυτικά στις έρευνες του έργου, καταδεικνύουν ότι αυτά προσφέρουν μια ευκαιρία στα μέλη της κοινότητας να συναντηθούν, να πανηγυρίσουν μαζί, να δείξουν το σεβασμό στις παραδόσεις και τη δέσμευσή τους στους κοινούς δεσμούς που τους συνδέουν. Με τον τρόπο αυτό οι διάφορες εκδηλώσεις συμβάλλουν στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης, στην αμοιβαία κατανόηση και την ενδυνάμωση της κοινωνικής ταυτότητας.

Πολύ συχνά αποτελούν αφορμή για τα άτομα που έχουν μετοικήσει στις αστικές και ημιαστικές περιοχές να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους, να επανασυνδεθούν με τα άλλα μέλη της κοινότητας. Παράλληλα μπορούν να δημιουργήσουν ένα διάυλο ευρύτερης επικοινωνίας με άλλες ομάδες που προσελκύονται από τις εκδηλώσεις και καταφθάνουν στην ύπαιθρο είτε ως τουρίστες, είτε ως επισκέπτες, είτε ως ερευνητές και παρατηρητές.

Αποδεικνύουν, επίσης, με τον πιο συγκλονιστικό τρόπο ότι πέρα από τις διαφορές και την ποικιλία, όλες αυτές οι εκδηλώσεις έχουν κοινά στοιχεία που διαμορφώνουν την κοινή ευρωπαϊκή κληρονομιά καθώς αντικατοπτρίζουν όχι μόνο τον αγροτικό πολιτιστικό πλούτο αλλά και τις ομοιότητες που συνδέουν τους αγροτικούς πληθυσμούς μεταξύ τους.

Τα διάφορα σύμβολα που χρησιμοποιούνται ανέκαθεν αποτελούσαν το μέσο για να εκφράσουν οι πολιτισμοί τη σχέση τους με τα διάφορα φαινόμενα και να δομήσουν την επιβίωσή τους, όπως ήδη αναφέρθηκε, συχνά σε ένα εχθρικό φυσικό περιβάλλον. Τα έθιμα και οι λαϊκές λατρείες αποτέλεσαν όχι μόνον στοιχεία αντιμετώπισης της φύσης και εξευμενισμού της αλλά μέσο ενδυνάμωσης των δεσμών και της συλλογικής ταυτότητας. Γι αυτό και παρουσιάζουν αντοχή στον πολιτισμό των αγροτικών κοινωνιών. Βεβαίως ο αρχικός σκοπός των εθιμικών εκδηλώσεων δεν έχει μείνει ο ίδιος. Έχει μεταβληθεί. Η σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη και η παγκοσμιοποίηση έχει επιδράσει πρωτίστως στις κοινωνίες της υπαίθρου, κυρίως σε ότι αφορά στο κοινωνικό και οικονομικό κεφάλαιο, όχι με τον ίδιο τρόπο σε όλες. Σε άλλες λιγότερο σε άλλες περισσότερο. Συγχρόνως, όμως, οι σύγχρονες αγροτικές κοινωνίες κατόρθωσαν να διατηρούν τη δυναμική τους ώστε να βρίσκουν λύσεις και διεξόδους στα ενδογενή αλλά και εξωγενή προβλήματα που αντιμετωπίζουν, συχνά συντηρώντας στοιχεία του παραδοσιακού πολιτισμού τους. Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στον παραδοσιακό πολιτισμό της υπαίθρου και σε σχέση με τα σημάδια και σύμβολα έκφρασής του είναι ένα πεδίο που απαιτεί περαιτέρω έρευνα.

Παράλληλα αναπτύσσονται νέες μορφές που αξιοποιούν τους πολιτιστικούς πόρους των αγροτικών κοινωνιών και την τεχνογνωσία, όπως ο αγρο-τουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός και οι λοιπές ποιοτικές τουριστικές υπηρεσίες, που αναδεικνύουν τη λαϊκή κληρονομιά της υπαίθρου σε σημαντικό στοιχείο της αγροτικής οικονομικής ανάπτυξης.

Σε πολλές περιπτώσεις ο πολιτισμός του αγροτικού χώρου έχει συνδεθεί με την ακίνητη κληρονομιά και την προστασία των διαφόρων μνημείων. Τα τελευταία χρόνια όμως συγχρόνως με την ανάδειξη των μνημείων και των ιστορικών κτιρίων, η προσοχή έχει στραφεί και στην άυλη κληρονομιά, στις τοπικές παραδόσεις, στις τελετουργίες και τα έθιμα.

Το ερώτημα, βεβαίως, παραμένει. Μπορούν οι παραδοσιακές εκδηλώσεις να συμβάλλουν στην βιώσιμη ανάπτυξη των κοινωνιών της υπαίθρου; Η απάντηση είναι θετική, και σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τους πολιτιστικούς πόρους που η κοινότητα διαθέτει και τους οποίους επιδιώκει να διατηρήσει και να προβάλλει μαζί με τους δεσμούς της με την παράδοση. Η τήρηση των εθίμων και των παραδοσιακών εκδηλώσεων λειτουργεί ως αναζωογονητική δύναμη στο εσωτερικό των κοινωνιών δίνοντας την ευκαιρία διαφυγής από την καθημερινότητα. Συγχρόνως αποτελεί μια πηγή έμπνευσης, ενέργειας και δημιουργικότητας, κυρίως για τους νέους, παράλληλα με το αίσθημα της συνεργασίας και της διαίωνισης της ιστορικής και πολιτιστικής συνέχειας.

Οι πρόσφατες μελέτες, σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁰, τονίζουν ότι ο πολιτισμός στην ευρύτερη έννοια του και σύμφωνα με την ανθρωπολογική προσέγγιση –αξίες, σύμβολα, πεποιθήσεις, παραδόσεις– αποτελεί την κινητήρια δύναμη για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική διάρθρωση των σύγχρονων κοινωνιών. Βεβαίως οι πολιτισμοί δεν είναι στατικοί. Αλλάζουν, εξελίσσονται, μεταμορφώνονται. Για να θυμηθούμε, όμως, τον Bourdieu¹¹ είναι οι πολιτισμοί που όχι μόνον εμπνέουν τους ανθρώπους για να καθορίσουν τις αξίες και να κατακτήσουν τους στόχους τους αλλά και παρέχουν και τα μέσα για να σχεδιάσουν τις μορφές και τις στρατηγικές δράσης τους, οι οποίες συχνά διατηρούνται περισσότερο από τους στόχους που είχαν θέσει.

Επομένως, οι διάφορες εκδηλώσεις προσφέρουν μία ευκαιρία στους πληθυσμούς της υπαίθρου και οι ίδιοι να επωφεληθούν τόσο στο 'εσωτερικό τους περιβάλλον' –ενίσχυση δεσμών, σύσφιξη σχέσεων, ενδυνάμωση της ταυτότητας–, όσο και στο 'εξωτερικό περιβάλλον' αναπτύσσοντας τις ανταλλαγές και την επικοινωνία και κατ' επέκταση την τουριστική και οικονομική ανάπτυξη, δίνοντας την ευκαιρία και στους νέους ανθρώπους

¹⁰ Βλ. το πρόσφατο εξαιρετικά ενδιαφέρον συλλογικό έργο David Held και Henrietta L. Moore (eds) *Cultural Politics in a Global Age, Uncertainty, Solidarity and Innovation*, Oneworld Publications 2008

¹¹ Bourdieu, P., *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press 1977

να παραμείνουν ή/και να επιστρέψουν στην ύπαιθρο, αφού θα μπορούν να βιώσουν ένα περιβάλλον στο οποίο θα συνυπάρχουν η παράδοση με τη μοντερνικότητα.

Οι σύγχρονες, πολυπολιτισμικές κοινωνίες, που βιώνουν καθοριστικές αλλαγές στην οικονομία και την κοινωνική συγκρότηση, έχουν ανάγκη περισσότερο από ποτέ να δρομολογήσουν ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης, το οποίο, δεν θα στηρίζεται αποκλειστικά στην υλική παραγωγή και κατανάλωση, αλλά σε ένα σύστημα κοινωνικών αξιών και οικονομίας της γνώσης και των σχέσεων¹². Στον τομέα αυτό οι κοινωνίες της υπαίθρου έχουν να προσφέρουν πολλά και να επωφεληθούν από αυτό.

¹² Βλ. πρόσφατη ανακοίνωση των οικολόγων πράσινων στο Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο (*What is to be done?*) και Daniel Cohn Bendit, *Que Faire?*, Hachette 2009